

УДК 376-056.34 ; 159. 922. 762

Т.С. Калініна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗПР НА ЕТАПІ АДАПТАЦІЇ ДО СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТНЬОЇ ЛАНКИ

Стаття присвячена проблемам психологічного супроводу дітей із ЗПР у діяльності психолога. Розглянуто завдання, основні етапи та компоненти адаптаційного періоду молодших підлітків із ЗПР в роботі психологічної служби. Представлені заходи щодо забезпечення нетравматичного переходу в середню ланку.

Ключові слова: діти із ЗПР, молодший підлітковий вік, психологічний супровід, адаптаційний період.

Статья посвящена проблемам психологического сопровождения детей с ЗПР в деятельности психолога. Рассмотрены задания, основные этапы и компоненты адаптационного периода младших подростков с ЗПР в работе психологической службы. Представлены мероприятия по обеспечению нетравматического перехода в среднее звено.

Ключевые слова: дети с ЗПР, младший подростковый возраст, психологическое сопровождение, адаптационный период.

Віковий період 10-11 років характерний переходом від молодшого шкільного віку до підліткового. Як і будь-який перехідний період, він має свої особливості та труднощі як для учнів, так і для їхніх батьків та вчителів. Перехід з початкової школи в середню пов'язаний у п'ятикласників з появою нових вчителів, різноманітністю їхніх вимог, заняттями в різних кабінетах, необхідністю вступати в нові контакти. Процес адаптації учня із затримкою психічного розвитку (далі ЗПР) до середньої школи представляє складну теоретичну і практичну проблему. Особливої актуальності набуває робота психолога з учнями із ЗПР, які закінчують початкову школу. Це пов'язано з тим, що при переході з початкової школи до основної відбувається зміна соціальної ситуації.

Практичний психолог, спостерігаючи, вивчаючи і вирішуючи ті чи інші особистісні проблеми молодшого підлітка із ЗПР, стикається з цілим рядом складних і неоднозначних питань. Одне з першочергових завдань психолога на етапі перехідного періоду – це адаптація

школярів в новому соціально-педагогічному середовищі; створення умов для ефективного пристосування до нової ситуації і допомога школярам, що зазнають різноманітних труднощів у виробленні адаптивного стилю поведінки [3].

На сьогодні в теорії та практиці існують різноманітні моделі організації роботи шкільної психологічної служби (М. Бітянова, І. Дубровіна, Н. Жутікова, Р. Овчарова, О. Хухлаєва та інші). Більшість моделей, що існують на даний момент, створювались з урахуванням можливостей їх реалізації в масових навчальних закладах. На жаль, вони не враховують певну специфіку, яка має місце в роботі з дітьми з проблемами в розвитку.

Аналіз діяльності практичних психологів показує, що організаційним аспектом їх роботи на нашу думку, найбільш відповідає модель психологічного супроводу. Суть діяльності психологічної служби має полягати в супроводі дитини в процесі її навчання, що дає можливість впровадити шкільну психологічну діяльність в навчально-виховну систему. Стає можливим об'єднання мети психологічної та педагогічної практики, фокусування на головному – на особистості учня, створенні сприятливих соціально-психолого-педагогічних умов для її успішного навчання та розвитку [1].

На сьогодні у спеціальній психології існує ряд праць, присвячених питанням психологічного супроводу дітей та підлітків з порушеннями розвитку (М. Семаго, Н. Семаго, Л. Гречко, В. Кобильченко, М. Малофєєв, І. Мамайчук, Л. Шіпіцина та ін.). У них зазначається, що психологічна допомога дітям з проблемою у розвитку істотно відрізняється від допомоги здоровим дітям, як за цільовою спрямованістю, так і за організацією та динамікою процесу.

За останні роки розроблені нові теоретичні та методологічні підходи до організації та утримання спеціалізованої психологічної допомоги. У галузі спеціальної психології велися і ведуться розробки методичних засобів і способів організації діяльності психолога. Деякі аспекти даної проблеми представлені в роботах М. Ільїної, О. Лебедевої, І. Мамайчук, В. Нікішиної, Р. Овчарової, М. Семаго, Н. Семаго, У. Ульєнкової та інших.

Метою даної роботи є теоретичний аналіз діяльності практичного психолога з питань психологічного супроводу дітей із ЗПР на етапі адаптації до середньої освітньої ланки.

Досвід роботи показує, що правильно підібрані методи психологічної допомоги з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей дітей та підлітків з проблемами в розвитку надають позитивний вплив на динаміку їх розумового та особистісного розвитку. Ефективність психологічної допомоги в значній мірі

залежить від впливу на соціально-психологічне середовище, яке оточує дитину з проблемами в розвитку. Цей вплив успішно здійснюється у формі психологічного супроводу, який інтенсивно впроваджується в систему психологічної допомоги протягом останнього десятиріччя [2].

Таким чином метою роботи шкільного психолога стає не просто забезпечення навчально-виховного процесу (як це було і переважно залишається зараз), а комплексний неперервний психологічний супровід дитини впродовж усього навчання, тобто система професійної діяльності, спрямована на створення психолого-педагогічних, соціально-психологічних умов для успішного розвитку дітей з порушеннями розвитку. При цьому дана система роботи спрямована на розвиток природної індивідуальності кожної дитини, її здібностей, самореалізації та успішної адаптації до нових умов життя [5].

Ефективність психологічної підтримки в значній мірі залежить не тільки від рівня професійної кваліфікації психолога, а й від його особистих якостей. Психолог, що працює з дітьми з проблемами в розвитку та їх батьками, повинен володіти такими якостями: глибока цікавість до людей і терпіння в спілкуванні з ними; емоційна стабільність і об'єктивність, сенситивність; повага прав інших людей, а також: вміння ефективного спілкування; навички нейтральної коректної поведінки у вирішенні конфліктних ситуацій та життєвих проблем; вміння вибудовувати та прогнозувати міжособистісні стосунки; аналітичні, інтерпретаційні та технологічні вміння [2].

Психологічний супровід як модель професійної діяльності психолога на етапі переходу школярів із початкової в основну школу має включати такі завдання: адаптація до нових умов, підтримка у вирішенні завдань особистісного та ціннісно-смислового самовизначення і саморозвитку, допомога у вирішенні особистісних проблем і проблем соціалізації, формування життєвих навичок, профілактика неврозів, допомога у побудові конструктивних відносин з батьками і однолітками.

Проблеми, що виникають в процесі адаптації п'ятикласників до умов середньої школи, не обмежуються тільки їх звиканням до нових педагогів, іноді нового класного колективу, нових вимог у навчальній діяльності.

Практичний психолог повинен насамперед звернути увагу вчителів на проблему адаптації й на ті вікові психологічні та психофізіологічні особливості дітей, які можуть сприяти або перешкоджати успішному проходженню адаптаційного періоду. Також психологи відзначають, що діти із ЗПР до закінчення початкової школи мають низький рівень розвитку мовлення, який не відповідає вимогам середньої школи, у більшості спостерігається низька здатність до умовиводів, слабкий

розвиток навичок самостійної роботи, прагнення працювати на низькому рівні складності і т.п. На думку психологів, адаптацію ускладнює також низька узгодженість між вчителями-предметниками щодо обсягу домашніх завдань, обліку складності підручників і, найголовніше, відсутність, як правило, єдності вимог початкової та середньої школи [6].

Вікові особливості – можливості й обмеження – десятирічних дітей, як правило, недостатньо добре знайомі вчителям середньої школи і батькам. Давати дорослим інформацію про вікові особливості дітей особливо корисно на адаптаційному етапі, тому що зміни в цей час відбуваються досить швидко, і до кінця молодшого підліткового віку багато можливостей цього періоду можуть виявитися невикористаними.

Важливим напрямом роботи психолога з педагогами під час адаптаційного періоду є обговорення з ними індивідуальних особливостей школярів при знайомстві вчителів середньої школи зі своїми майбутніми учнями.

На практиці також добре зарекомендували себе педагогічні консилиуми. Консилиуми готуються спільно вчителями середньої школи, вчителем початкової школи та психологом. Особлива увага в такому обговоренні має приділятися узгодженню вимог різних педагогів до учнів, до змістовних і формально-організаційних сторін їх роботи, до поведінки. Слід звернути також особливу увагу на спадкоємність вимог початкової та середньої школи, необхідність повільного, поступового їх ускладнення і введення нових.

На етапі переходу дітей з початкової школи в середню, психологічній службі школи належить вирішувати наступні завдання: створення умов для успішної адаптації дітей у школі (формування класного колективу; вироблення єдиної системи обґрунтованих, послідовних вимог, встановлення норм взаємовідносин дітей з однолітками, викладачами та іншими співробітниками школи тощо); підвищення рівня психологічної готовності дітей до навчання, пізнавального розвитку, спілкуванню; адаптація навчальної програми, навантаження, освітніх технологій до індивідуальних можливостей і потреб учнів п'ятих класів [4].

Відповідно до цих завдань можна виділити основні напрями роботи з адаптації дітей до нового шкільного життя: 1. Психологічна діагностика. 2. Консультативна робота з педагогами та батьками. 3. Методична робота. 4. Профілактична робота. 5. Корекційно-розвивальна робота. 6. Аналітична робота.

Для ефективності адаптаційного періоду можна передбачити наступні етапи його організації: розробка психологом програми

адаптації учнів; прийняття кожним класним керівником ідеї адаптаційного періоду і усвідомлення його сенсу, необхідності підготовки; складання класним керівником програми адаптаційного періоду з урахуванням можливостей вчителів і дітей на основі базової програми; створення директором школи, його заступниками організаційних умов, які забезпечують адаптаційний період для дітей (наказ по школі, зміна розкладу, надання кабінетів для роботи тощо); залучення інших фахівців для допомоги учням у їх адаптації до середньої школи.

Мета роботи психолога з учнями, що переходять в середню ланку школи, полягає, по-перше, у визначенні готовності до перехідного періоду, по-друге, в наданні допомоги дітям з низьким рівнем такої готовності. Можна виділити наступні компоненти в змісті поняття "психологічна готовність до середньої школи": сформованість основних компонентів навчальної діяльності, успішне засвоєння програмного матеріалу учнями; сформованість у дитини новоутворень молодшого шкільного віку, таких як довільність, рефлексія, мислення в поняттях (на відповідному віку змісті); якісно новий, більш "дорослий" тип взаємовідносин учня з вчителями та однокласниками; емоційна готовність до переходу в середню школу, яка виражається в адекватності переживань і попереджає його підвищену шкільну тривожність; особистісна, інтелектуальна і емоційна готовність учня до навчання в даній школі.

Робота психолога проводиться у двох основних етапів: діагностичний і корекційний. Процес адаптації дитини до середньої школи розглядається з точки зору відповідності діагностичних даних конкретної дитини системі психолого-педагогічних вимог до навчання і поведінки школярів. Велике значення в роботі практичного психолога має діагностика особливостей особистості молодших підлітків із ЗПР.

Під час вибору психодіагностичного інструментарію враховуються результати спостережень за учнями вчителів-предметників і класних керівників, а також соціальних педагогів. Психолог може потім обмежуватися в своєму дослідженні методами експрес-діагностики (скринінговий метод), орієнтованими на групове пред'явлення. Діагностичний етап у роботі психолога з учнями із ЗПР має складний зміст і починається вже під час закінчення ними початкової школи. Основним діагностичним завданням є виявлення мотиваційної, інтелектуальної та соціально-психологічної готовності дітей із ЗПР до переходу в середню школу [5].

Діагностичні дослідження доцільно проводити в другій половині навчального року. У дослідженні можна використовувати тести на вивчення структури розумових здібностей, продуктивних можливостей

інтелекту і відповідні опитувальники з соціально-психологічної готовності учнів. Наприклад, можна звернутися до тесту Амтхауера з діагностики загальних розумових здібностей для даного віку, а також до прогресивних матриць Равена. Для вивчення емоційної та мотиваційної готовності дітей до середньої школи звертаються до методики незакінчених пропозицій, з метою визначити їх емоційну оцінку типових шкільних ситуацій, ставлення до різних навчальних предметів (і зокрема до педагогів), тесту шкільної тривожності Філліпса, анкет для оцінки рівня і змісту шкільної мотивації учнів, малюнковим проєктивним методикам. Доцільно пропонувати дітям різні анкети, розмовляти з учнями про них самих, про те, як вони уявляють себе в порівнянні з іншими учнями, своїм ідеалом учня. Діагностичні техніки цього типу цікаві для дітей: по-перше, забезпечують більш живий і невимушений контакт дитини з психологом, по-друге, за даними ряду авторів (А. Бурлачук, А. Венгер, О. Соколова та інші), вони мають психокорекційні ефекти, що істотно в роботі психолога з дітьми із ЗПР.

За результатами спостережень педагога початкової школи та психодіагностичних досліджень готується не тільки характеристика кожного класу, але і розгорнута психолого-педагогічна карта на кожного учня четвертого класу. У ній психолог, вчитель класу характеризує зміст особистісної, інтелектуальної та емоційно-вольової сфери дитини. З урахуванням результатів досліджень у карту психолого-педагогічного статусу п'ятикласника занотовуються доповнення або зміни і потім визначаються ті школярі, у яких процес адаптації відбувається проблемне, для них, за необхідністю, складається програма реабілітації конкретної роботи з учнями. Психолог вивчає і ступінь, і особливості пристосування школярів до соціально-педагогічних умов навчання, що змінилися [3].

Корекційний етап роботи психолога з учнями починається в п'ятому класі. Основне його завдання полягає у вивченні ступеня і особливостей прийняття школярами нових соціальних умов і допомоги їм, якщо необхідно, в ефективній адаптації до умов навчання в середній школі. Перед початком навчального року психологом спільно з класним керівником розробляється програма адаптаційного періоду для дітей, яка потім реалізується в роботі з ними протягом першого тижня навчання в школі. У вересні проводиться також психолого-педагогічний семінар з класними керівниками та вчителями-предметниками, що працюють в п'ятих класів, з проблем, пов'язаних з особливостями молодших підлітків, формуванням колективів з урахуванням отриманих діагностичних даних. У вересні, жовтні класні керівники, вчителі-предметники спостерігають за поведінкою і

навчальною діяльністю дітей. Враховуючи, що процес адаптації дітей до середньої ланки школи триває зазвичай майже два місяці, психологічну оцінку його ефективності слід починати не раніше початку листопада [4].

Наскільки легко і швидко молодший підліток із ЗПР пристосується до умов середньої школи, залежить не тільки і не стільки від його інтелектуальної готовності до навчання. Важливо, щоб були сформовані вміння і навички, що визначають, на наш погляд, успішність адаптації: вміння усвідомлювати вимоги вчителя і відповідати їм; вміння встановлювати міжособистісні відносини з педагогами; вміння приймати і дотримуватися правил життя класу та школи; навички спілкування та гідної поведінки з однокласниками; навички впевненої поведінки; навички спільної (колективної) діяльності; навички самостійного вирішення конфліктів мирним шляхом; навички самопідтримки; навички адекватної оцінки власних можливостей і здібностей.

Хотілося б зазначити, що виділення саме цих навичок обґрунтовано не стільки теоретичними дослідженнями, скільки багаторічними спостереженнями за дітьми в цей складний для них час - період адаптації до середньої школи.

Таким чином, можна сформулювати заходи щодо забезпечення нетравматичного переходу молодших підлітків із ЗПР в середню ланку основної школи: проведення методичного об'єднання за участю заступників директора, педагогів четвертих класів, психолога з розробки програми підготовки до переходу учнів у середню школу; проведення психологом психодіагностичних досліджень в четвертому класі; складання психологом характеристик (психолого-педагогічних карт) на учнів четвертих класів; складання психологом аналітичних матеріалів про особливості класних колективів з метою формування рекомендацій вчителям-предметникам, класним керівникам п'ятих класів; проведення методичних семінарів з вчителями-предметниками, класними керівниками та вчителями, які працювали в четвертих класів; розробка психологом програми адаптаційного періоду; проведення батьківських зборів в п'ятих класів з питань адаптації в середній ланці; проведення індивідуальних консультацій вчителів-предметників, класних керівників з питань адаптації; спостереження за учнями п'ятих класів під час навчальних занять і поза ними; проведення скринінг-діагностики психологом; визначення "групи ризику" серед учнів п'ятих класів, складання програми реабілітації по кожному учню.

Цілі й завдання діяльності практичного психолога, який працює з дітьми із ЗПР безумовно виходять із цілей і завдань спеціальної психології. Мета може бути сформульована таким чином: на основі

розуміння причин, механізмів затримки психічного розвитку розробити адекватні корекційні заходи для забезпечення максимальної соціально-психологічної адаптації дитини в навколишньому середовищі. Виходячи з цієї мети, можна сформулювати і завдання психологічного супроводу дитини із ЗПР, що лежать в основі діяльності психолога: визначення найбільш адекватних шляхів і засобів розвивально-корекційної роботи з дитиною; прогнозування розвитку дитини, враховуючи її особливості; створення програми соціалізації дитини, формуючи у неї здібності до встановлення соціальних контактів через спілкування, спільну діяльність тощо; реалізація власне психологічної розвивально-корекційної роботи протягом всього процесу розвитку.

Список використаних джерел

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. – М.: Генезис, 2002. – 298 с.
2. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии. – СПб.: Речь, 2001. – 220 с.
3. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, Учебная литература, 1996. – 352 с.
4. Рабочая книга школьного психолога / под ред. И.В. Дубровиной. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
5. Семаго М.М., Семаго Н.Я. Организация и содержание деятельности психолога специального образования. – М.: АРКТИ, 2005. – 336 с.
6. Ульяновская У.В., Лебедева О.В. Организация и содержание специальной психологической помощи детям с проблемами в развитии. – М.: Академия, 2002. – 176 с.

The article deals with the problems of psychological support of the children with mental retardation in the activity of a psychologist. The objects, the main stages and components of the adaptation period of earlier adolescents with mental retardation in psychological services' activity were considered. The measures to ensure non-traumatic transition to the middle level were presented.

Keywords: children with mental retardation, the earlier adolescence, psychological support, the adaptation period.

Отримано 2.10. 2011